

Филология / Филология / Philology

**SIROJIDDIN SAYYID SHE'RIYATIDA MA'NO KO'CHIMLARI VA ULARNING BADIY-
ESTETIK VAZIFALARI**

Shohista Xoldorova

O'qituvchi,

O'zbek tili o'qitish metodikasi kafedrasи,
A.Qodiriy nomidagi Jizzax davlat pedagogika instituti

xoldorovashohista@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Sirojiddin Sayyid lirkasida qo'llanilgan ma'no ko'chimlari va ularning uslubiy-lisoniy xususiyatlari atroficha yoritilgan. Shuningdek, shoirning o'ziga xos tasvir mahorati hamda til birliklarining nozik ma'nolar ifodalashi lingvopoetik jihatdan tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: lingvopoetika, ko'chim, faol va nofaol leksika, o'z va o'zlashgan qatlam, bo'yoqdo'r va bo'yoqsiz so'zlar, polisemiya, metafora, metonimiya, sinekdoxa, vazifadoshlik.

**СЕМАНТИКА В ПОЭЗИИ СИРОЖИДДИНА САЙИДА И ИХ ХУДОЖЕСТВЕННО-
ЭСТЕТИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ**

Шохиста Холдорова

Преподователь,

Кафедра методики преподавания узбекского языка,
Джизакский государственный педагогический институт им. А.Кадыри
xoldorovashohista@gmail.com

Аннотация: В статье подробно описаны семантические движения используемые в лирика Сироджиддина Сайида, их стилистические и лингвистические особенности, а также уникальные зрительные способности поэта и лингвистико-поэтический анализ тонких значений языковых единиц.

Ключевые слова: лингвопоэтика, движение, активный и неактивный словарный запас, собственный и освоенный слой, цветные и неокрашенные слова, полисемия, метафора, метонимия, синекдоха, функция.

**SEMANTICS AND THEIR ARTISTIC AND AESTHETIC FUNCTIONS IN SIRAJIDDIN
SAYYID'S POETRY**

Shohista Kholdorova

Teacher,

Department of Uzbek language teaching methods,

Филология / Филология / Philology

Jizzakh State Pedagogical Institute named after A.Qodiriy
xoldorovashohista@gmail.com

Abstract: This article describes in detail the semantic movements used in Sirojiddin Sayyid's lyrics and their stylistic and linguistic features. Also, the poet's unique visual skills and the expression of subtle meanings of language units have been analyzed from a linguopoetic point of view.

Keywords: linguopoetics, migration, active and inactive vocabulary, own and assimilated layer, colored and unpainted words, polysemy and synecdoche, function.

Kirish

O'zbek tili jozibasini yanada yuksalishiga o'z ijodi bilan munosib hissa qo'shgan ijodkorlardan Sirojiddin Sayyid qamrovi keng, tafakkuri qudratli, qalami mo'jizakor san'atkor shoirdir. Darhaqiqat, S.Sayyid ijodini o'rganar ekanmiz, unda o'zbek tilining yashirin imkoniyatlari, til birliklarining o'ziga xos nozik ma'nolar ifodalashdagi lingvopoetik xususiyatlari, jozibasi, bo'yoqdorligi, ifodaliligi, emotsiyonal-ekspressivligi turli til vositalari yordamida namoyon bo'lganini ko'rishimiz mumkin.

Sirojiddin Sayyid o'z ijodida poetik ko'chimlardan o'rinali foydalangan. U poetik ko'chimlardan mohirona foydalanib, nazmning ohangdor va go'zal namunalarini yaratganligiga guvohmiz.

Nom ko'chishi asosida yangi ma'no hosil bo'lishi barcha mutaxassislar tomonidan e'tirof etilsa-da, lekin nom ko'chishiga olib keluvchi hodisalar, ularning turi masalasidagi qarashlar turlicha. Ba'zi ishlarda nom ko'chishiga olib keladigan hodisaning ikki turi ko'rsatilsa, ayrim ishlarda bunday hodisalarning undan ko'p turlari ko'rsatiladi. Lingvistik adabiyotlarning ko'pchiligidagi esa (ayniqsa, keyingi vaqtarda nashr etilgan adabiyotlarda) nom ko'chishiga olib keluvchi hodisaning

to'rt turi keltiradi: 1) metafora, 2) metonimiya, 3) sinekdoxa, 4) vazifadoshlik.

Shundan biz ushbu maqolamizda Sirojiddin Sayyid ijodida metofara, metonimiya, sinekdoxalarni qo'llanishi masalasiga to'xtalamiz. Sirojiddin Sayyid she'riyati qahramonlari nutqida ma'no ko'chimlari asosidagi metaforalardan foydalanilganligi asar badiiyatini oshirgan va tildagi obrazlilik imkoniyati darajasini ochib bergan.

Ma'lumki, she'rni san'at darajasiga ko'taradigan asosiy unsurlardan biri - bu majoz, aniqrog'i, majozning muhim turi bo'l mish metafora. Boshqa poetik san'atlar qatori badiiy so'zning jozibadorligini oshirishga xizmat qiluvchi ushbu vosita ayni paytda muallifning ichki kechinmalarini, asar g'oyasini yorqin, ta'sirchan etib ko'rsatishda boshqa ifoda vositalariga nisbatan beqiyos ahamiyatga ega ekanligi e'tirof etiladi.

To'g'ri, metafora poeziyada, albatta, yangilik emas. Lekin u har bir iste'dodli shoirda o'ziga xos jilvalarda namoyon bo'ladi. Metafora lingvopoetik vosita sifatida ko'chma ma'no asosida yuzaga kelib, tilimizda narsa-buyum, voqeа va hodisalar o'rtasidagi o'zaro o'xshashlikka asoslangan ma'no ko'chishiga metafora deyiladi. Sirojiddin Sayyid esa she'rlarida metaforalardan unumli foydalangan. Shoir tomonidan metafora sifatida tanlangan

Филология / Филология / Philology

poetik obraz real voqelikni badiiy bo'yoqlarda aks ettiradi, kitobxonga badiiy estetik ta'sir ko'rsatadi.

Tilshunoslikka doir adabiyotlarda metaforalar lingvistik va badiiy metaforalarga ajratiladi. Tilshunos B.Umurqulovning ko'rsatishicha, "...til metaforasi badiiy metaforadan o'xshashlikning formasiga ko'ra farqlanadi: til metaforasi ikki predmet orasidagi bevosita yoki ochiq o'xshashlikka asoslangan ko'chimdir. Masalan: bosh so'zining asosiy leksik ma'nosi "bosh qism" bo'lib, tog'ning boshi, yo'lning boshi, ish boshi, jo'rabsoshi kabi ko'chma ma'nolarga ega. Badiiy metaforada predmetlar orasidagi o'xshashlik asosida badiiy bo'yoq, obratzlilik yotadi. Demak, badiiy metafora til metaforasidan, dastlab, fikrni obratzli ifodalashi bilan ajralib turadi. Badiiy metaforada o'xshashlik yashiringan holda bo'ladi [1, 109].

Asosiy qism

Shu o'rinda aytish mumkinki, metaforalar shoir she'riyatida turli ko'rinishda namoyon bo'ladiki, bu ijodkorning tafakkuri doirasi keng ekanligidan dalolat beradi. Quyidagi misolda oshiqning o'z sevgilisiga munosabati metafora sifatida ifodalangan. U sevgilisini "gul" deb ataydi. Murojaatning bu shaklida muhabbat, hurmat, erkash semalari sezilib turadi:

Men ko'nglimni gulga berdim,
Gulning novdasiga qiyin.
Mayin ichdim, bolin so'rdim,
Ishqning bodasiga qiyin (20-bet).

Lirik qahramon uchun sevimli qiz va gul o'zaro egiz tushunchalardir. Ularni bir-biridan ajratib bo'lmaydi. U shuning uchun boshqa qizlarni ham gul sifatida ko'radi:

Bu dunyoda chin gulga

Chin baxtu chin ilhaq yo'q (45-bet).

Oshiqning o'z sevgilisiga murojaatidan ham anglashiladiki, metaforada voqelikdagi jonli va jonsiz predmetlar, narsa yoki tushunchalar o'rtasida o'xshashlik mavjudligiga asoslanib, bir narsaga hos belgi-xususiyatlarni boshqa bir narsaga ko'chiradi va bu o'z navbatida nom ko'chish hodisasini yuzaga keltiradi. Yuqorida tahlilga tortilgan misolda ishtirok etgan "gul" so'zi lingvopoetik vosita sifatida metaforik ma'no kasb etgan. Metafora gul va qizni o'zaro bog'lab turuvchi xususiyatlar, ya'ni ularning go'zalligi, nozikligi, kuzatuvchiga estetik zavq bag'ishlashi kabilar asosida yuzaga kelgan. Gul so'zining metafora sifatida qo'llanishi bevosita matnga bog'liq. Uning biz yuqorida ko'rib o'tgan "go'zal yor" ma'nosi adabiy tilimizda doimiy metafora sifatida qaralmaydi. Shuning uchun gul so'zi matndan tashqarida o'simlik ma'nosini ifodalash bilan cheklanadi. U yakka holda nominativ xarakterda bo'lib, emotsional-ekspressivlikdan xoli bo'ladi. Boshqa bir o'rinda shoir gul leksemasi o'rnida shunga yaqin bo'lgan "g'uncha" so'zini qo'llash bilan yangi metafora hosil qilgan:

O, hayot ko'chalaring
G'uncha ham gulchalaring!
Mehribonlik uyida
Men ko'rdim qo'lchalaring (27-bet).
Yoki:
Hayotim bo'stonida,
Qator ketgan g'unchalar (30-bet).
Quyidagi misolda esa yoshlikka nisbatan "oqqush" metaforasi qo'llanilgan:
Izlarin o'p yaxshilarning yo'lidagi,

Филология / Филология / Philology

Yoshliging bir oqqush dahr qo'lidagi (21-bet).

Oqqush so'zining metafora sifatida qo'llanishida yoshlik va oqqushning go'zal va beg'uborligi, rangdagi o'xshashlik asos qilib olingan. Bundan tashqari oq rangda pokizalik, begunohlik ma'nolari ham jamlangan bo'lib, muallif she'rda shu jihatlarni ham e'tiborga olganligi tabiiy.

S.Sayyid ijodida qo'llanilgan metaforalar badiiy pardoz bo'lib qolmay shoirning ijodiy tafakkuri, til birliklaridan foydalanish mahorati to'g'risida ham ma'lumot beradi. Shoир tilimizdagi mavjud metaforalardan foydalanish barobarida o'zi ham yangi metaforalar yaratadi.

Yelkangda shamollaru

Sochlarning shalolasi.

Qayga shoshayotirsan,

Filfakning Hilolasi? (44-bet)

Ma'lumki ba'zi o'rirlarda turli o'simliklar hayvonlar va boshqa predmetlar nomi ham metaforik ma'no ko'chishi sifatida atoqli otga aylanishi mumkin.Hilola ismi metaforik ma'no ko'chishi natijasida tanlangan ism hisoblanadi. Ushbu misralarda qo'llanilgan Hilola antroponomi muallif hayotiga dahldor real qahramon hisobla -nib filologiya fakultetining talaba qizi ma'nosida qo'llanilga hisoblanadi.Hilola ismining qo'yilish sababiga to'xtalsak, "hilol" so'zining "yangi oy", "tiniq suv", "moviy osmon", "oydin kecha" degan lug'aviy ma'noni ifodalaydi. Demak, xalqimizda Hilola ismi yangi chiqqan oyga nisbat berilgan holda tanlanib qo'yiladi. Shundan kelib chiqqan holda ushbu misrani zimdan "filologiya fakultetining yangi chiqqan oy kabi go'zal talaba qizi " degan ma'noda qabul qilsak ham bo'ladi. Bu ham shoirning so'z qo'llashdagi o'ziga xos mahoratini aks ettirib turadi.

Metaforalar shoир she'riyatida turli ko'rinishda namoyon bo'ladiki, bu ijodkorning tafakkuri doirasi keng ekanligi, xalqimizning urf-odatlari, qadriyatlaridan yaxshigina xabardor ekanligidan dalolat beradi. Xalqimiz azaldan she'rni kuch-qudrat, lochin, burgut, qarchig'ayni yuksaklik, musichani beozorlik, kaptarni beg'uborlik timsoli sifatida ulug'lab keladi. Shoirning "qaldirg'och" so'zini metafora sifatida qo'llashida bu holat sezilib turadi:

Siz - qaro sochliklarim,

Oy-quyosh yuzliklarim.

Qaldirg'och qoshliklarim,

Qaldirg'och ko'zliklarim (30-bet).

Ma'lumki, poetik matnda S.Sayyid tomonidan nazarda tutilgan ma'nuning voqelikdagi ma'lum bir o'xshashlik asosida ko'chishi metaforaning asosiyl, muhim belgilaridandir. Metaforani hosil qilishda obrazlilik hosil qilishdan tashqari matnda bo'yoq dorlik va ta'sirchanlikni yuzaga keltirish ko'zda tutiladi. Poetik matnning ifodali va ta'sirchan bo'lishi, lingvopoetik vositalarga, emotsiyal-ekspressiv so'z va iboralarga boy bo'lishi ijodkorning lisoniy zaxirasiga, ona tilimiz qonuniyatlaridan qay darajada xabardor ekanligiga bog'liq. Quyidagi misralarda bolajonlarni ta'riflaydi:

Siz - hayotning yuzidagi

Kulgichlar-u xandalarsiz.

Birovingiz kapalagu,

Birovingiz handalaksiz.

Umrlarning bahorida,

G'unchalarsiz, gulchalarsiz.

Bunchalar ham shirin hayot,

Shiringina kulchalarsiz (33-bet).

Yoki:

Tiriklikning bol, shiralari,

Филология / Филология / Philology

Biri ulug', kichik birlari.

Xullas, S.Sayyid she'rlarida qo'llanilgan metaforalar mavzu mohiyatini ochib berishda, shoir tomonidan tasvirga olingan nutq obyektini ta'riflash va kitobxon tasavvurida muallif istaganday gavdalanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Metonimiya grekcha "metonymia" so'zidan olingan bo'lib, "boshqacha nom berish" degan ma'noni bildiradi. Metaforaga o'xshash tropning asosiy turlaridan biri bo'lgan metonimiya ham so'zlarning ko'chma ma'nosiga asoslanadi. Ammo bu yerda asosan biror narsa yoki voqeahodisaning nomi boshqa bir narsa yoki hodisaga ko'chiriladi. Bu predmet yoki voqeahodisa ongimizda bir-biri bilan aloqador tushunchalarini anglatishi bilan o'zaro bog'langan bo'ladi. Bundan tashqari, metaforada bir-birlariga o'xshash predmet va ularning belgilari ko'chirilsa, metonimiyada bu ikki predmet tashqi ko'rinish yoki ichki xususiyatlari bilan bir-biriga qandaydir aloqasi bo'lsa ham, ammo, umuman, bir-birlaridan farq qiluvchi (bir-biriga o'xshamagan) predmetlar belgilari chog'ishtiriladi [3, 19].

Sirojiddin Sayyid ijodida qo'llanilgan metonimiylar fikr ifodalashda ixchamlikni yuzaga keltirishi, ta'sirchanligi kabi xususiyatlari bilan ijodkorning ifoda imkoniyatlarini yanada kengaytiradi:

O'sha kun so'rida o'tirgandim men,

"Alpomish",

"Go'ro'g'li"

"Avazxon" tinglab

(67-bet).

Metonimiya asosan narsa va hodisalar o'rtasidagi makon va zamondagi aloqadorlikka asoslangan ko'chim turi hisoblanadi. Unda mashxur shaxs, qahramonlar nomi asar yoxud turli obyektga ko'chishi ham mumkin.

Yuqoridagi misrada qo'llanilgan Alpomish, Go'ro'g'li, Avazxon so'zлари metonimik harakterda bo'lib, uni tog'ri ma'noda qabul qilib bo'lmaydi. Misrada ushbu so'zлар shaxs nomlari emas, ular bilan bog'liq asar (xalq dostonlari haqida so'z bormoqda). Agar ushbu misrani togri ma'noda qabul qilsak, "so'rida otirib Alpomish, Avazxon, Go'ro'g'li bilan suhbatlashayotgan edim" degan mazmun anlashiladi. Axir bular badiiy qahramonlar hisoblansa, ular bilan qanday qilib suhplashish mumkin bo'ladi. Aks holda mantiqsizlik yuzaga kelib qolmaydimi? Bu misrada "dostonlari so'zi tushib qolgan bo'lib, muallif aynan keltirib o'tmasada o'quvchi uning shaxs emas asar nomi ekanligini anlab oladi. Shuning uchun bunday ko'rinishdagi jumlalarni togri ma'noda qabul qilib bo'lmaydi.

Metonimiya nutqda qisqalikka, ixchamlikka intilish natijasida yuzaga kelgan. Nutqda aniqlovchilar aniqlanmishsiz qo'llansa ko'pincha metonimiya yo'li bilan ma'no ko'chish sodir bo'lishi mumkin. Quyida bir necha misollar orqali asoslab o'tamiz:

Bunda bolalarning suyaklari mo'rt,

O'nni bitirganlar - has yanglig' yengil.
(I jild 187-bet).

Baytda o'n soni otlashib, zamon asosida ko'chimni yuzaga keltirmoqda. Muallif "O'nni bitirganlar" deganda o'ninchisinfni nazarda tutgan. Shu o'rinda vazn talabi jihatidan sind so'zini qo'llamay muhtasarlikka intilgan.

Yoki ushbu misolimizda ham aynan shunday holatni kuzatishimiz mumkin.

O'zbekiston bolalari dildan og'rinib,

Poyezdlarda so'kib borar "Paxtakor" ini (I jild 171-bet)

Ushbu she'rni o'qigan o'quvchi bevosita qaysi Paxtakor haqida so'z borayotganligini anglashi qiyin emas. Shoir

Филология / Филология / Philology

uni paxtakor shaxs emas , futbol terma jamoasi ekanligini ilova qilib o'tishi shart bo'lmaydi. Chunki o'quvchi ongida Paxtakor , Navbahor va shu kabi jamoalar borligi haqidagi axborot mavjuddir.Paxtakor va jamoa so'zları o'rtasida aloqadorlik mavjud bo'lib , aynan shu aloqadorlik tufayli "futbol jamoasi" istilohini keltirishga hojat sezilmaydi.

Shuningdek metonimiyada tarixiy, mashhur shaxs nomlari turli obyektlar nomiga ham ko'chirilishi mumkin:

Minoralar turibdi – mangu soqchilar,
Lol qotgan Ulug'bek ,
Jim turgan Sherdor (71-bet).

Ushbu misolda Ulugbek ,Sherdor minoralari va tarixiy shaxslar o'rtasida makon va zamonda o'zaro aloqadorlik mavjuddir. Bu yerda tarixiy shaxslar tomonidan qurilgan inshootlar nazarda tutilmoqda.

Sirojiddin Sayyid ijodida lingvopoetik vositalardan hisoblangan sinekdoxalar ham kam miqdorda bo'lsa-da, uchraydi. O'zbek tilshunosligida ifoda-tasvir vositalari bo'yicha yaratilgan ishlarda sinekdoxaga quyidagicha ta'rif berilgan: Sinekdoxa grekcha "synecdoche" so'zidan olingan. Bu ham tropning bir turi bo'lib, predmetlarga nisbatan qo'llanadigan son bilan bog'langandir, ya'ni predmetlarning son jihatdan birining (qismi, to'la) ma'nosini ikkinchisiga ko'chiriladi. Butun o'rnida qism (yohud, aksincha) yoki birlik o'rnida ko'plik (yoki aksincha) qo'llanilishini ham bunga misol sifatida ko'rsatish mumkin [4, 322].

Sinekdoxalar lingvopoetik hodisa sifatida tilshunoslikda metonimianing bir ko'rinishi, bir-biriga yaqin hodisalar sifatida talqin qilinadi. Sinekdoxa vositasida shaxs yoki predmetning nomi o'rnida uning biror a'zosi , bo'lagi orqali o'sha tushuncha anglashiladi. Sirojiddin Sayyid

quyidagi parchada sinekdoxaning qism orqali butun ifodalangan ko'rinishini qo'llagan:

Sen - o'n beshga to'lgan otajonimsan,
Beshiging islari ketmagan hali.
Toj-u taxtim mening, zo'r imkonimsan,
Bori tirikligim, umrim sayqali.
Seni – qosh-u ko'zim, mijgonim dedim,
O'z uyimda o'sgan sultonim dedim (5-bet).

Keltirilgan misolda ishtirok etgan qosh, ko'zim, mijgonim leksemasini qo'llashda muallif insonni nazarda tutmoqda.Inson tana a'zolari qosh, ko'z , mijgon qism bo'lakni ifodalab, ular asnosida butun bir inson nazarda tutilmoqda. Bu yerda qo'llangan mijgon so'zi asli forscha bo'lib, birlikda "kiprik" ma'nosini anglatadigan forscha [moje] otining –gon qo'shimchasi bilan hosil qilingan ko'plik shaklidir. Asli "kipriklar" ma'nosini anglatadi. Lekin, amaliyotda ko'plik shakli ekani uqilmaydi.Muallifning bu kabi uyadosh so'zlardan foydalanishi she'rning ohang va mazmundorligini oshirishga xizmat qilgan.

Bu kabi sinekdoxalar Sirojiddin Sayyid she'riyatida talaygina. Misollar tahlili sinekdoxaning katta umumlashtiruvchilik imkoniyati borligini ko'rsatadi va unda badiiylik hamma vaqt ham ko'zga tashlanavermaydi. Garchand umumlashtirish qisqalikning asosiy ko'rinishlaridan biri bo'lib, badiiy adabiyot tili uchun nihoyatda zarur sanalsada, bu xususiyat uning boshqa funksional uslublarda ham bemalol ishlatilaverishiga to'sqinlik qilmaydi. Bundan tashqari u takrordan qochishga, yaqinlik ma'nosini ifodalashga, ayrim ma'nolarni ta'kidlashga xizmat qilishi mumkin [5, 30].

Филология / Филология / Philology

Shu o'rinda shoir iste'dodining yana
bir e'tiborli jihatini namoyon
qiluvchi quyidagi she'rga ham badiiy nigoh
tashlasak:

Ko'zga ko'zning vafosi yo'q,
Ziyosining qarosiga vafosi yo'q (37-
bet).

Keltirilgan misolda ishtirok etgan
"ko'z" leksemasini qo'llashda muallif
insonni nazarda tutmoqda. Sinekdoxaning
fikr ifodalashda muhim vosita ekanligi
yuqoridagi parchada ham ko'zga tashlanadi.

Xulosa

Sirojiddin Sayyid she'rlarida
qo'llanilgan metafora, metonimiya,
sinekdoxalar mavzu mohiyatini ochib
berishda, shoir tomonidan tasvirga olingan
nutq obyektini ta'riflash va kitobxon
tasavvurida muallif istaganday
gavdalanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Умурқулов Б. Поэтик нутқ лексикаси. – Т.: Фан, 1990.
2. Саййид Сирожиддин. Асарлар. IV жилдлик III жилд. – Т.: Sharq, 2019. – Б.118.
3. Қўнғуров Р. Ўзбек тилининг тасвирий воситалари. – Т.: Фан, 1977.
4. Қўнғуров Р.Қ. Танланган асарлар. – Самарқанд: СамДУ нашри, 2008.
5. Каримов С.А. Бадиий услуг ва тилнинг ифода тасвир воситалари. Ўқув қўлланма. – Самарқанд: СамДУ нашриёти. 1994.
6. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдлик. 1-жилд. А-Д. – Т.: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти, 2006.